

Literatura wielokulturowa? Diasporyczna? Transkanadyjska? Transkulturowość we współczesnej literaturze kanadyjskiej

1. Od wielokulturowości do TransKanady

Jak umiejscowić twórczość pisarzy mniejszości rasowych w Kanadzie? Zmieniający się w niezwykłym tempie kanadyjski dyskurs krytyczno-literacki nie ułatwia tego zadania. Polityka wielokulturowości, która miała wspomóc dialog transkulturowy oparty na harmonijnym współistnieniu grup etnicznych oraz poszanowaniu różnic między nimi, została w ostatnich latach ostro skrytykowana. Dla wielu białych Kanadyjczyków ochrona tradycji etnicznych zagwarantowana ustawą z 1988 roku podważa stabilność tożsamości narodowej w państwie usytuowanym w niewygodnej pozycji geograficznej na północ od potężnego neokolonialnego mocarstwa. Mieszkańcy Quebecu odebrali wielokulturowość jako podstępny taktkę mającą na celu pozbawienie sensu ich dążeń separatystycznych i przyrównanie wagi ich dziedzictwa kulturalnego do innych grup etnicznych. Choć istnieją wnikliwe rozprawy filozoficzne podkreślające postępowe aspekty polityki wielokulturowości¹, dyskryminacja mniejszości etnicznych i rasowych w życiu codziennym nadaje charakter idealistyczny ich założeniom. *Selling Illusions: The Cult of Multiculturalism in Canada* Neila Bissoondath to być może najbardziej znana pozycja, która obwinia politykę wielokulturowości o marginalizację mniejszości w Kanadzie oraz o dewaluację obywatelstwa kanadyjskiego².

Smaro Kamboureli, która w roku 1996 wydała jedną z najobszerniejszych antologii twórczości wielokulturowej w Kanadzie, *Making a Difference: Canadian Multicultural Literature*³, w opublikowanej w roku 2000 rozprawie krytycznej *Scandalous Bodies: Diasporic Literature in English Canada*⁴, używa już terminu „literatura diasporyczna”, a „wielokulturowość” poddaje radykalnej krytyce. Według Kamboureli, polityka wielokulturowości jedynie na pozór opiera się na otwartości i tolerancji wobec mniejszości etnicznych i rasowych, w rzeczywistości bowiem celem jej jest nadzór społeczności diasporycznych, prowadzony po to, aby uchronić kulturę potomków białych, przede wszystkim brytyjskich, osadników. Oficjalny dyskurs wspólnoty wyobrażonej nadal umiejscawia Kanadyjczyków o ciemniejszym kolorze skóry w pozycji Innego,

który stanowi zagrożenie dla „białego” status quo. Ponadto, polityka wielokulturowości kreuje homogeniczną, oficjalną interpretację tożsamości w obrębie danej diaspory. Promując folklorystyczne formy autoekspresji, które często są równie obce dla członków społeczności diasporycznej, jak dla białej większości, państwo wielokulturowe sprawuje kontrolę nad wyobraźnią i kreatywnością diaspory. Polityka wielokulturowości „uczy” więc kanadyjskie diaspory jak wyrażać w sposób autentyczny ich tożsamość etniczną.

Zastosowanie pojęcia diaspory i metodologii postkolonialnej do analizy literatury kanadyjskiej umożliwia studium relacji pomiędzy konceptem narodu a mniejszości etnicznej lub rasowej, badanie konfliktów kulturowych, tożsamości hybrydycznej czy też współczesnych mutacji retoryki kolonialnej. Choć sam koncept postkolonializmu wydaje się kontrowersyjny i istnieją poważne wątpliwości krytyczne dotyczące tego, czy współczesną kulturę kanadyjską można rzeczywiście uznać za postkolonialną⁵, interpretacja tej kultury poprzez pryzmat diaspory pozwala na uwypuklenie dynamiki demograficznej w Kanadzie. Nie chodzi tu jedynie o badania nad literaturą danej diaspory czy o uznanie tej diaspory za część narodu kanadyjskiego, lecz również o ukazanie napięć pomiędzy głównym nurtem literackim a twórczością mniejszości, pomiędzy narodem a diasporą, białą rasą a innymi rasami, które świadczą o ich historycznym współistnieniu. Celem tego typu studiów nie jest zaznaczenie znanego faktu, iż społeczeństwo kanadyjskie jest kulturą emigrantów, lecz ukazanie, iż konflikty rasowe, nierówność i dyskryminacja stanowią elementy charakterystyczne dla kanadyjskiej mozaiki od początków jej istnienia⁶.

Lansowany ostatnio przez Kamboureliego koncept „literatury transkanadyjskiej”, nawiązujący do pojęć transnarodowości i transkulturowości, pozwoli być może uwypuklić złożone relacje etniczne i rasowe w kulturze kanadyjskiej. Nie jest on jednak jasno sprecyzowany. Na stronie internetowej TransCanada Institute⁷ czytamy, że prefiks „trans” odnosi się do procesów historycznych, politycznych, narodowych, ekonomicznych, globalnych, które wpłynęły na rozwój literatury kanadyjskiej. Wśród zasadniczych celów Instytutu znajduje się opracowanie nowych, interdyscyplinarnych metodologii, zgłębianie teorii diaspory i postkolonializmu, rozwój studiów nad literaturą diasporyczną w Kanadzie i literaturą kanadyjskich Indian. W tomie wydanym przez Smarę Kamboureliego i Roya Miki *Trans.Can.Lit: Resituating the Study of Canadian Literature*⁸, transkulturowość literatury kanadyjskiej rozumiana jest przeróżnie: jako przemieszanie kultur⁹, wyczulenie na problematykę lokalną w kontekście globalnym¹⁰ czy też złożone pojęcie obywatelstwa diasporycznego¹¹. Usytuowanie utworów kanadyjskich diaspor w kontekście komparatystycznym jest szczególnie kreatywne w przypadku autorów o korzeniach innych

niż europejskie. Interpretacja słynnej *Obasan* Joy Kogawy w oparciu o kody japońskiej kultury¹² czy też *The Concubine's Children* Denise Chong w obrębie tradycji chińskiego piśmiennictwa¹³ całkowicie zmienia rozumienie tych utworów i radykalnie poszerza horyzonty czytelnika. Poniższe rozważania przedstawiają próbę zarysowania kierunków we współczesnej literaturze mniejszości rasowych w Kanadzie ze szczególnym uwzględnieniem jej aspektów postkolonialnych, diasporycznych i transnarodowych.

2. Dylematy wielokulturowości

Starając się wyodrębnić pewien model rozwoju narracji etnicznych w Kanadzie, Robert Kroetsch wyróżnia serię dychotomii: milczenie/werbalizacja, sukces/porażka, integracja/separacja, pamięć/zapominanie, fakt/fikcja¹⁴. Podobnie Tamara J. Palmer pisze o ciągu konfliktów – tożsamość etniczna/mobilność społeczna, ofiara/oprawca, iluzja/rzeczywistość – typowych dla „fikcji etnicznej” w Kanadzie¹⁵. Są to rzeczywiście elementy charakterystyczne dla utworów, w których mieszają się narracje opisujące „tu” i „teraz” ze wspomnieniami „tam” z przeszłości. Jako przykład można wymienić prozę autorów z Karaibów o korzeniach hinduskich. Neil Bissoondath w *Digging Up the Mountains*¹⁶ ilustruje konflikty rasowe na Karaibach oraz problemy integracji i rasizmu emigrantów z Trynidadu w Kanadzie, zarówno o korzeniach hinduskich jak i afrykańskich. W *The Swinging Bridge*¹⁷, Ramabai Espinet ukazuje, iż problem alienacji diaspory hinduskiej w Kanadzie sięga korzeniami aż do czasów migracji biednych Hindusów z Indii na Karaiby. U pisarzy południowoamerykańskich, np. Carmen Rodriguez (*And a Body to Remember With*¹⁸) czy też Marilú Mallet (*Les compagnons de l'horloge pointeuse*¹⁹), krwawe wspomnienia życia w cieniu dyktatury mieszają się z wątkami zagubienia i nostalgii w Kanadzie. W narracjach tych realizm łączy się z mroczną symboliką dręczącego koszmaru. Poczucie wyobcowania emigranta dźwigającego ciężki bagaż bolesnych wspomnień ujęte może być jednak w formy znacznie bardziej metaforyczne, w których pod maską humoru i/lub fantazji kryje się niepokój i cierpienie – przykładem może być powieść *The Kappa Child*²⁰ pisarki japońskiego pochodzenia Hiromi Goto, łącząca realizm z magią, czy zbiór opowiadań na pograniczu fantastyki Ook Chunga, emigranta o korzeniach koreańskich z Japonii, *Nouvelles orientales et désorientées*²¹.

Szereg autorów ilustruje w swoich utworach rozterki i przemiany tożsamościowe towarzyszące migracji i integracji w społeczeństwie wielokulturowym. W Quebecu, rozważania te przybierają formę egzystencjalną, jak na przykład w twórczości pisarki wywodzącej się z Libanu Ably Farhoud, w której emigra-

cja staje się pretekstem do refleksji na temat innych głębokich przeżyć i stanów odmienności, takich jak macierzyństwo, starość, szaleństwo²². Autorzy Kanady anglojęzycznej przedstawiają raczej bohaterów uwikłanych w konfrontacje ról społecznych i kulturowych oraz dekonstrukcję stereotypów rasowych. Ciekawym przykładem jest twórczość Waysona Choya. Powieści *The Jade Peony* i *All that Matters*²³ opisują dylematy tożsamościowe dorastających bohaterów na kanwie losów diaspory chińskiej w Vancouver. Młodzi bohaterowie Choya uważają się za Kanadyjczyków. Odrzucają dialekty i kaligrafię chińską, koncepcję ról płciowych w rodzinie czy też religię chińską jako symbole przeszłości rodzinnej, w której nie mogą się odnaleźć. Wyzwolenie z tradycji patriarchy, w kontekście płci czy też orientacji seksualnej, zostaje w utworach Choya ułatwione w społeczeństwie wielokulturowym²⁴. Pisarze tacy jak Choy, pochodząca z Karaibów Shani Mootoo (*Out on the Main Street and Other Stories*²⁵) i wychowana w Indiach, USA i Kanadzie Shauna Singh Baldwin (*English Lessons and Other Stories*²⁶) dokonują w swoich utworach redefinicji ról kobiecych w obrębie diaspory, przeciwstawiając idee wyzwolenia seksualnego i wolności wyboru charakterystyczne dla społeczeństwa północnoamerykańskiego tradycyjnej koncepcji roli kobiety w kulturach patriarchalnych. Opisuując losy bohaterów w Kanadzie i na Karaibach (Mootoo) lub w Indiach (Baldwin), opowiadania te wskazują, że pewne mechanizmy dyskryminacji (rasizm, szowinizm, homofobia) istnieją zarówno w Trzecim Świecie, jak i w Ameryce Północnej, przybierają tylko nieco inne formy. Mootoo i Baldwin podkreślają nie tylko normatywne ideologie narodowe, lecz ukazują również bohaterki, które nie mogą znaleźć dla siebie miejsca w diasporze stojącej na straży tradycji i czystości obyczajów. Neil Bissoondath w *A Casual Brutality*²⁷ oraz inni pisarze pochodzenia hinduskiego, Ven Begamudré w *Van de Graaf Day*²⁸ i M.G. Vassanji w *No New Land*²⁹, przedstawiają natomiast tarcie sprzecznych ideologii męskości³⁰. Ich bohaterowie nie mogą się odnaleźć jako ojcowie, mężowie i żywiciela rodziny, ponieważ wyniesione z domu wzorce osobowościowe nie funkcjonują już w społeczeństwie zachodnim.

Radykalna redefinicja ról płciowych występuje również w *Chorus of Mushrooms*³¹ wspomnianej już Hiromi Goto, gdzie łączy się ona z krytyką dyskursu wielokulturowości. Powieść ukazuje, iż etniczność nie jest nigdy oparta na czystości i hermetyczności kulturowej. Stereotypom rasowym przeciwstawia performatywne, oryginalne narracje tożsamościowe bohaterów. Dialog wielopokoleniowy przedstawiony przez Goto stanowi również głęboką refleksję na temat roli kultur i języków, obcych i tożsamyh zarówno w diasporze jak i w narodzie kanadyjskim. Podobnie jak Goto, Ann-Marie MacDonald, pisarka pochodzenia libańskiego, w *Fall on Your Knees*³², ukazuje, iż koncept etniczności czystej, nieskażonej przez wpływy z zewnątrz, jest iluzją. Sekrety

rodzinne w tej powieści, której forma nawiązuje do tradycji gotyckiej, symbolizują ukrytą genealogię narodu kanadyjskiego, wyparte współistnienie ras i grup etnicznych. MacDonald ilustruje w ten sposób problem pamięci narodowej w Kanadzie, która tworzy wspólnotę wyobrażoną jedynie na podstawie narracji białych osadników.

3. Obywatelstwo diasporyczne

W artykule „Diasporic Citizenship: Contradictions and Possibilities for Canadian Literature”, Lily Cho definiuje obywatelstwo diasporyczne jako termin, który wyraża głębokie kontrowersje związane z pojęciem obywatelstwa w państwie wielokulturowym. W historii Kanady, obywatelstwo i diaspora funkcjonowały jako terminy wykluczające się nawzajem. Koncept obywatelstwa diasporycznego przypomina więc o ofiarach poniesionych przez tzw. mniejszości, które umożliwiły rozwój praw obywatelskich tzw. większości³³. Począwszy od słynnej powieści Joy Kogawy *Obasan* (1981)³⁴, szereg utworów diasporę japońską i chińską wyraża napięcie pomiędzy pojęciem obywatelstwa a diasporą, stawiając w krytycznym świetle politykę emigracyjną rządu kanadyjskiego wobec Azjatów, ujawniając mało znane fakty z historii kanadyjskiej. Kanada miała być narodem rasy białej³⁵, lecz brak rąk do pracy sprawił, iż w latach osiemdziesiątych dziewiętnastego wieku emigracja z Chin i Japonii stała się konieczna z powodów ekonomicznych. Ze względu na uprzedzenia rasistowskie białej większości, pozbawione prawa wyborczego wspólnoty azjatyckie zostały odseparowane w swoistych gettach. *Obasan* opisuje krytyczny moment w historii Kanadyjczyków pochodzenia japońskiego, kiedy to po ataku na Pearl Harbour podjęto decyzję o ich ewakuacji z zachodniego wybrzeża. Forma powieści jest niezwykle interesująca: zestawienie dokumentów z czasów wojny z osobistym dramatem ofiar podjętych przez rząd kanadyjski sprawia, iż historia staje się tekstem, którego wiarygodność zostaje w powieści w sposób radykalny podważona. Podczas gdy oficjalny dyskurs konstruował Kanadyjczyków japońskiego pochodzenia jako wrogów państwa, *Obasan* przedstawia dramatyczne wydarzenia z perspektywy dorastającej dziewczynki, podkreślając kruchość ludzką oraz tragedię bohaterów, którzy uważają się za lojalnych Kanadyjczyków. Powieść przedstawia konflikt dwóch postaw wobec dramatu wydarzeń wojennych: ciotka Emily pragnie je nagłośnić, żądając sprawiedliwości i zadośćuczynienia, Naomi natomiast woli milczeć, przyjmując jako wzór babcię, która zajmowała się nią w czasie wojny i uważała, iż milczenie jest wyrazem miłości, gdyż pozwala uchronić ukochane istoty przed bólem wynikającym z konfrontacji z prawdą. Estetyka ciszy

i milczenia, fascynująca w *Obasan*, pojawia się również w późniejszych powieściach diaspory japońskiej, np. *The Electrical Field* i *One Hundred Million Hearts* Kerri Sakamoto³⁶. Szczególnie pierwsza z tych powieści ukazuje jak represja wydarzeń wojennych, uznanych za hańbiące dla diaspory japońskiej, dręczy bohaterów wiele lat po ewakuacji i wpływa na ich tragiczne wybory życiowe. Deportacje, aresztowania, obozy pracy, izolacja, przedstawione są przez Sakamoto jako źródło traumy diaspory, traumy wchłoniętej tak głęboko, iż powoduje ona poważne zaburzenia na poziomie fizjologicznym oraz emocjonalnym. Objawy psychiczne i somatyczne, takie jak amnezja, regres do stadium okresu dziecięcego, samookaleczenie, ucieczka w chorobę, występujące u bohaterów powieści *The Electrical Field* są wynikiem autonienawiści wywołanej przez rasizm etnicznej większości. W wyobraźni bohaterów, ich przynależność rasowa funkcjonuje jako obraz potworności, monstrualność stanowi bowiem wyraz ideologii narodowej, która sytuuje diasporę japońską jako zagrożenie dla kanadyjskości³⁷.

Milczenie i represja to także elementy charakterystyczne dla utworów chińskiej diaspory w Kanadzie. Od 1885 roku na emigrantów chińskich nałożono bardzo wysokie opłaty, co sprawiło, iż większości ubogich chińskich robotników nie było stać na sprowadzenie do Kanady żony i dzieci. W roku 1923 specjalny akt Parlamentu ograniczył w sposób radykalny imigrację Chińczyków. W rezultacie, w latach dwudziestych i trzydziestych dwudziestego wieku liczba mężczyzn w diasporze chińskiej była piętnastokrotnie razy większa niż liczba kobiet³⁸. Rasistowska polityka wobec emigrantów z Chin stanowi przyczynę tragedii bohaterów powieści Sky Lee *Disappearing Moon Cafe*³⁹. Głównym motywem tego utworu jest seksualność kobiet, poddana szczególnym restrykcjom ze względu na izolację diaspory chińskiej w Kanadzie oraz chińską tradycję patriarchatu, która nakłada na kobiety obowiązek rodzenia dzieci płci męskiej. Zdrada i kazirodztwo przenikają drzewo genealogiczne rodzin pochodzenia chińskiego w Kanadzie. Elementy te pojawiają się także w powieściach późniejszych takich jak *Midnight at the Dragon Cafe* Judy Fong Bates⁴⁰ czy też, w kontekście Quebecu, *Les lettres chinoises* Ying Chen⁴¹. Stanowią one zapewne wyraz opresji kobiet, represji seksualnej i/lub wyzwolenia towarzyszącego migracji, lecz sygnalizują również, w sposób metaforyczny, iż pragnienie utrzymania czystości wspólnoty, diaspory czy też narodu, może prowadzić do jej samounicestwienia. Intrygująca powieść z 2007 roku *The End of East*⁴² Jen Sookfong Lee podejmuje ponownie wątek rozliczenia z historią emigracji Chińczyków do Kanady, ukazując, że motywy takie jak alienacja, samotność w rodzinie, odraza wobec ciała czy też autodestrukcja kobiet stanowią dziedzictwo traumy diaspory w obliczu historycznej dyskryminacji, które potomkom emigrantów nadal trudno przezwyciężyć.

Autorzy tacy jak Choy, Lee, Sookfong Lee opierają się na faktach, dążąc do przedstawienia w formie fikcji literackiej historii diaspory chińskiej prześladowanej w Kanadzie i do uznania jej za część historii kanadyjskiej. Traumatyczny aspekt losów chińskiej emigracji w Kanadzie sprawia, iż represja sekretów rodzinnych wypływa z samej diaspory, dlatego tak istotnym jest, aby potomkowie emigrantów odzyskali pamięć o utraconej historii przodków. Trudno zatem usytuować twórczość Evelyn Lau, która w utworach takich jak *Runaway: Diary of a Street Kid* czy *Fresh Girls and Other Stories*⁴³ przedstawia środowisko prostytutek i narkomanów, a czynnik rasowy nie ma w nich większego znaczenia. Oryginalność Lau odbierana jest jako kontrowersyjna⁴⁴, choć być może wskazuje na zupełnie nowe kierunki estetyczne w twórczości diaspory azjatyckiej.

4. (Post)kolonialne analogie

Podczas gdy twórczość analizowana powyżej stanowi próbę redefinicji pojęcia kanadyjskości i ujęcia historii Kanady w nowym świetle, liczne utwory autorów mniejszości rasowych rozgrywają się poza Kanadą, której istnienie zostaje w tych tekstach zdawkowo zarysowane lub o której w ogóle się w nich nie wspomina. Jak wyjaśnia E.D. Blodgett, w utworach tych Kanada nigdy nie jest przedstawiona jako termin niezależny od innych, lecz zawsze w relacji z inną przestrzenią geograficzną. Kanada pełni w nich funkcję semiotyczną bez statusu ontologicznego, ponieważ źródłem znaczenia jest inna przestrzeń kulturowo-geograficzna⁴⁵.

Tak więc w utworach takich jak osadzone w Indiach powieści *Such a Long Journey*⁴⁶ Rohintra Mistry czy *What the Body Remembers*⁴⁷ Shauny Singh Baldwin, Kanada w zasadzie nie istnieje. Powieści te opisują życie codzienne Hindusów we współczesnych Indiach lub nawiązują do historii kolonialnej Indii i pogromów etnicznych z 1947 roku. W niektórych utworach Kanada jawi się jedynie jako utopia, oferująca schronienie przed wyzyskiem w państwach nekolonialnych (*L'exil aux portes du paradis*⁴⁸ emigrantki z Egiptu Andréé Dahan), przed konfliktami etnicznymi oraz homofobią (*Funny Boy*⁴⁹ pochodzącego ze Sri Lanki Shyama Selvaduraia czy *Cereus Blooms At Nigth*⁵⁰ wspomnianej już Shani Mootoo). Osadzone w realiach kolonialnych lub postkolonialnych, powieści te ukazują wyniszczenie gospodarcze, kulturowe, psychiczne i emocjonalne wynikające z lokalnej historii kolonialnej, lecz wskazują również na globalną cyrkulację dziedzictwa kolonialnego. W tym sensie podejmują one tematykę transnarodową, wręcz transkontynentalną. Dyskusje, czy uznać tę twórczość za kanadyjską, wyraźnie wygasły,

uznaje się raczej, iż granice wyobrazeniowe Kanady poszerzają się o geografie tekstów osadzonych poza jej obszarem⁵¹. W utworach tych, jak twierdzi Mridula Nath Chakraborty, emigranci z Trzeciego Świata próbują uporać się z nową rzeczywistością w Ameryce Północnej, snując opowieści o utraconej ojczyźnie i tworząc w ten sposób ojczyznę wyobrażoną⁵². Świat wyobraźni kryje się zatem w pamięci, gdyż często nowy krajobraz geograficzno-kulturowy okazuje się zbyt obcy, aby stać się inspiracją dla artysty.

Niektóre teksty pisarzy diasporycznych umożliwiają odczytanie metaforycznych aluzji do problemów społeczeństwa kanadyjskiego. Utwory pochodzące ze Sri Lanki Michaela Ondaatje, takie jak *Running in the Family*⁵³ czy *Anil's Ghost*⁵⁴ mogą być interpretowane jako metaforyczne rozważania na temat przynależności kulturowej. Ukazując postaci migrantów, którzy odwiedzają po latach kraj, w którym się urodzili, Ondaatje konfrontuje problem alienacji z podwójną identyfikacją kulturową. Analizowane w kontekście dyskursu gościnności⁵⁵, utwory te ukazują, iż członkowie diaspory czują się do pewnego stopnia obco i u siebie w starej jak i nowej ojczyźnie. Ondaatje ilustruje skomplikowane dylematy przynależności, przeciwstawiając sobie pragnienie przynależności do danej wspólnoty, charakterystyczne dla świadomości diasporycznej, pragnieniu gospodarzy, aby przypisać emigranta do kultury kraju, w którym jest gościem⁵⁶.

5. Globalne diaspory

Umiejscowienie tematyki lokalnej w obrębie problematyki globalnej wydaje się szczególnie trafne w przypadku literatury czarnej diaspory w Kanadzie. W *Odysseys Back Home: Mapping African-Canadian Literature* George Elliott Clarke próbuje określić specyfikę czarnej diaspory kanadyjskiej w kontekście amerykańskim, lecz wynikający z jego rozważań koncept *African-Canadianité* opiera się na pojęciu *Antillanité*, które Edouard Glissant opracował w odniesieniu do Karaibów⁵⁷. Różnica lokalna w tym wypadku sytuuje się zatem w kontekście transnarodowym. Główny przeciwnik Clarke'a, Rinaldo Walcott, podkreśla transnarodowe związki czarnej diaspory w Kanadzie, identyfikację czarnych Kanadyjczyków z potomkami niewolników z Ameryki Północnej i Południowej. Choć Walcott również zaznacza jak ważne jest opisywanie kanadyjskich doświadczeń czarnej diaspory, zauważa, iż nie jest to możliwe bez nawiązania do globalnych problemów migracji⁵⁸.

Badając literaturę czarnej diaspory w Kanadzie, zasadnicze wydaje się więc odniesienie do transkontynentalnej historii niewolnictwa i jego konsekwencji w rzeczywistości neokolonialnej. Ponadto, pojęcie *absented presence*

użyte przez Walcotta w *Black Like Who? Writing-Black-Canada*⁵⁹ wyznacza kierunki rozwoju tej literatury. Koncept ten sygnalizuje problematyczny aspekt historii czarnych Kanadyjczyków: czarna diaspora istnieje z fenomenologicznego punktu widzenia, lecz pozostaje niewidzialna i nierozpoznawalna w kontekście historyczno-kulturowym. Niektórzy pisarze usiłują wypełnić tę lukę, tworząc narracje opisujące losy pokoleń czarnych bohaterów w Kanadzie. Dobrym przykładem jest twórczość George'a Elliotta Clarke'a (np. *George and Rue*⁶⁰), *Any Known Blood*⁶¹ Lawrence'a Hilla, *No Crystal Stair*⁶² Mairuth Sarsfield czy też *This Body*⁶³ Tessy McWatt. Podczas gdy Clarke koncentruje się na potomkach kanadyjskich niewolników i lojalistów, którzy osiedlili się w Nowej Szkocji po amerykańskiej wojnie o niepodległość, trzej pozostali pisarze podkreślają przemieszczanie się czarnej diaspory, bezustanne przekraczanie granic pomiędzy Kanadą a USA, Ameryką Południową i Wielką Brytanią. Liczna w Quebecu grupa pisarzy emigrantów z Haiti (Emile Ollivier, Stanley Péan, Dany Laferrière, Marie-Célie Agnant) odnosi się w swej twórczości do krwawej historii haitańskiej dyktatury, koncentrując się jednak również na migracjach czarnych amerykańskich bohaterów. Natomiast, ceniona pisarka anglojęzyczna Dionne Brand, w powieściach *In Another Place, Not Here* i *At the Full and Change of the Moon*⁶⁴, zgłębia pojęcia nieobecności, braku przynależności, ciągłej mobilności czarnej diaspory z perspektywy fenomenologicznej. Obecność/nieobecność, ciało/transcendencja, byt/niebyt – to dychotomie tracące znaczenie w odniesieniu do czarnej diaspory, której egzystencję, zdaniem Brand, nadal kształtuje globalne dziedzictwo niewolnictwa.

6. TransKanada? – konkluzje

Ujęcie kategorii rasy w studium literatury kanadyjskiej stanowi na pewno ważny etap w dążeniu do wyjścia poza kanadyjską zaściankowość i wypuklenie transkulturowego oblicza kultury Kanady. Jak podkreśla Diana Brydon w „Canada and Postcolonialism: Questions, Inventories, and Futures”, w obszarze badawczym krytyków kultury kanadyjskiej powinno się znaleźć pojęcie nowoczesności oraz uwikłanie Kanady w dyskursy nowoczesne i jej rola w dobie globalizacji⁶⁵. Prefiks „trans” umożliwia usytuowanie literatury kanadyjskiej w szerszym wymiarze, ukazanie globalnych nadużyć i niesprawiedliwości. Burzy mit Kanady jako państwa sprawiedliwego, humanitarne-go, idealnego oraz stawia w krytycznym świetle sam termin „Kanada”, sugerując ideologiczną podbudowę konstrukcji narodu kanadyjskiego. Podważa również dychotomię większość/mniejszość, ukazując ich wzajemne powiązania, dialog transkulturowy i nieustanne *transformacje*.

Istnieje jednak obawa, iż TransKanada okaże się kolejnym „hasłem” w kanadyjskim dyskursie krytyczno-literackim, które wkrótce straci swą popularność⁶⁶. Dyskurs ten, w swym oficjalnym wymiarze, wszak nadal obsesyjnie dąży do jedności i integracji, podtrzymując retorykę centrum i marginesu, większości i mniejszości⁶⁷. Część białych krytyków i pisarzy ciągle uznaje migracje ludności anglo-celtyckiej za wzór doświadczenia diasporycznego w Kanadzie⁶⁸. Smaro Kamboureli podkreśla, że inność powoli przestaje być czymś niezwykłym w literaturze kanadyjskiej⁶⁹. Wspomina się nawet o rozwijającym się prężnie w Ameryce Północnej „przemysle Inności”⁷⁰. Pisarzy kolorowych traktuje się jako przedstawicieli rasy, kontynentu, cywilizacji, a nawet Trzeciego Świata⁷¹. Rey Chow uważa, iż ta idealizacja artystów z Trzeciego Świata stanowi nową odmianę orientalizmu. Chow łączy fascynację egzotyką innego ze współczesną modą na ekshibicjonizm, która uznaje za politycznie poprawne (auto)biografie ofiar kolonializmu. Ostrzega przed zagorzałym antyimperializmem oraz uznawaniem kolorowych intelektualistów-imigrantów za bezwzględny moralny autorytet, niezależnie od ich życiorysu⁷². Jak podkreśla Lily Cho, nie można przyrównać do siebie wszystkich obszarów geograficznych, które współtworzą dziś krajobraz kanadyjski w literaturze. Istnieje olbrzymia różnica pomiędzy zamożnym emigrantem – kosmopolitą, legitymującym się kilkoma paszportami, a członkiem diaspory, którego stosunek do pojęcia „domu” jest bolesny i tak skomplikowany, iż sytuuje go w próżni pomiędzy dwoma kontynentami⁷³. Analizując odbiór twórczości Anity Rau Badami w Kanadzie, Chakraborty zauważa, iż zanim autorka otrzymała prestiżowe nagrody za swoje powieści *Tamarind Mem* i *The Hero's Walk*, nie mogła znaleźć w Kanadzie zatrudnienia jako dziennikarka, chociaż przez dziesięć lat wykonywała ten zawód w Indiach⁷⁴. Popularność egzotycznych artystów nie pociąga zatem za sobą transformacji rynku pracy i nie zmniejsza dyskryminacji rasowej w życiu codziennym. Ponadto, znikoma liczba studiów komparatystycznych kanadyjskiej literatury anglojęzycznej i francuskojęzycznej stawia pojęcie literatury transkanadyjskiej pod znakiem zapytania, skoro dialog transkulturowy i akademicki wyraźnie kuleje w Kanadzie na poziomie regionalnym⁷⁵. Pozostaje jednak mieć nadzieję, że prefiks *trans* i coraz bogatsza twórczość mniejszości rasowych w Kanadzie zainspirują kanadyjską wyobraźnię zbiorową do pracy konceptualnej i praktycznej, nad nową, bardziej etyczną wspólnotą wyobrażoną.

Przypisy:

¹ Zob. Ian Angus, *A Border Within: National Identity, Cultural Plurality, and Wilderness*, Montreal – Kingston – London – Buffalo, McGill-Queen's University Press 1997 czy niedawno wydane Cecil Foster, *Blackness and Modernity: The Colour of Humanity and the Quest for Freedom*, Montreal – Kingston – London – Ithaca: McGill-Queen's University Press 2007.

² Neil Bissoondath, *Selling Illusions: The Cult of Multiculturalism in Canada*, Toronto, Penguin Books 1994. Zob. ponadto Himani Bannerji, *The Dark Side of the Nation: Essays on Multiculturalism, Nationalism and Gender*, Toronto, Canadian Scholars' Press 2000; Fred Wah, *Faking It: Poetics and Hybridity*, Edmonton, NeWest Press 2000; Roy Miki, *Broken Entries: Race, Subjectivity, Writing*, Toronto, The Mercury Press 1998; Dionne Brand, *Bread Out of Stone*, Toronto, Coach House Press 1994.

³ Smaro Kamboureli, *Making a Difference: Canadian Multicultural Literature*, Toronto-New York-Oxford, Oxford University Press 1996.

⁴ Smaro Kamboureli, *Scandalous Bodies: Diasporic Literature in English Canada*, Oxford-Toronto-New York, Oxford University Press 2000.

⁵ Zob. Laura Moss (red.), *Is Canada Postcolonial? Unsettling Canadian Literature*, Waterloo, Wilfrid Laurier University Press 2003.

⁶ Robert Budde, *After Postcolonialism: Migrant Lines and the Politics of Form in Fred Wah*, M. Nourbese Philip, and Roy Miki. W: *Is Canada Postcolonial? Unsettling Canadian Literature*, red. Laura Moss, Waterloo, Wilfrid Laurier University Press 2003, s. 282–294.

⁷ www.transcanadas.ca/institute/html.

⁸ Smaro Kamboureli i Roy Miki (red.), *Trans.Can.Lit: Resituating the Study of Canadian Literature*, Waterloo, Wilfrid Laurier University Press 2007.

⁹ Winfried Siemerling, *Trans-Scan: Globalization, Literary Hemispheric Studies, Citizenship as Project*. W: *Trans.Can.Lit: Resituating the Study of Canadian Literature*, red. Smaro Kamboureli i Roy Miki, Waterloo, Wilfrid Laurier University Press 2007, s. 129–140.

¹⁰ Diana Brydon, *Metamorphoses of a Discipline: Rethinking Canadian Literature within Institutional Contexts*. W: *Trans.Can.Lit: Resituating the Study of Canadian Literature*, red. Smaro Kamboureli i Roy Miki, Waterloo, Wilfrid Laurier University Press 2007, s. 1–16.

¹¹ Lily Cho, *Diasporic Citizenship: Contradictions and Possibilities for Canadian Literature*. W: *Trans.Can.Lit: Resituating the Study of Canadian Literature*, red. Smaro Kamboureli i Roy Miki, Waterloo, Wilfrid Laurier University Press 2007, s. 93–109.

¹² King-Kok Cheung, *Articulate Silences: Hisaye Yamamoto*, Maxine Hong Kingston, Joy Kogawa, Ithaca, Cornell University Press, 1993.

¹³ Ellen Quigley, *Unveiling the Ghost: Denise Chong's Feminist Negotiations of Confucian Autobiography in the „Concubine's Children“*, „Essays on Canadian Writing“ 1998, 63, s. 237–253.

¹⁴ Robert Kroetsch, *The Grammar of Silence: Narrative Patterns In Ethnic Writing*, „Canadian Literature“ 1985, 106, s. 65-74.

¹⁵ Tamara J. Palmer, *The Fictionalization of Vertical Mosaic: The Immigrant, Success and National Mythology*, „Canadian Review of Comparative Literature“ 1989, Special Issue Literatures of Lesser Diffusion, s. 619–655.

¹⁶ Neil Bissoondath, *Digging Up the Mountains*, Toronto, MacMillan of Canada 1985.

¹⁷ Ramabai Espinet, *The Swinging Bridge*, Toronto, Harper Collins 2004.

¹⁸ Carmen Rodríguez, *And A Body to Remember With*, Vancouver, Arsenal Pulp Press 1997.

¹⁹ Marilú Mallet, *Les compagnons de l'horloge pointeuse*, Montréal, Québec/Amérique, 1981.

²⁰ Hiromi Goto, *The Kappa Child*, Vancouver, Red Deer Press 2002.

- ²¹ Ook Chung, *Nouvelles orientales et désorientées*, Montreal, l'Hexagone 1994.
- ²² Zob. Abla Farhoud, *Le bonheur a la queue glissante*, Montreal, l'Hexagone 1998; Le fou d'Omar, Montreal, VLB éditeur 2005 .
- ²³ Wayson Choy, *The Jade Peony*, Vancouver/Toronto, Douglas & McIntyre 1995; *All that Matters*, Toronto, Doubleday Canada 2004.
- ²⁴ Zob. Anna Branach-Kallas, *Chińskość czy kanadyjskość – ambiwalencje tożsamościowe chińskiej diaspory w twórczości Waysona Choya*. W: *Azja u progu XXI wieku*, red. Marek Jeziński i Marcin Lisiecki, Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek 2008, s. 205–216.
- ²⁵ Shani Mootoo, *Out on the Main Street and Other Stories*, Vancouver, Press Gang Publishers 1993.
- ²⁶ Shauna Singh Baldwin, *English Lessons and Other Stories*, Fredericton, Goose Lane 1996.
- ²⁷ Neil Bissoondath, *A Casual Brutality*, Toronto, Macmillan 1988.
- ²⁸ Ven Begamudre, *Van de Graaf Days*, Lantzville, Oolichan Books 1993.
- ²⁹ M.G. Vassanji, *No New Land*, Toronto, Emblem Editions 1997.
- ³⁰ Wnikliwe studium dyskursu męskości u pisarzy mniejszości rasowych przedstawia Daniel Coleman w *Masculine Migrations: Reading the Postcolonial Male in 'New Canadian' Narratives*, Toronto-Buffalo-London, University of Toronto Press 1998.
- ³¹ Hiromi Goto, *Chorus of Mushrooms*, Edmonton, NeWestPress 1994.
- ³² Ann-Marie MacDonald, *Fall on Your Knees*, Toronto, Alfred A. Knopf Canada 1996. Powieść tłumaczona na język polski jako *Zapach cedru*, przeł. Jan Kraśko, Warszawa, „Libros” 2001.
- ³³ Cho, *Diasporic Citizenship...*, s. 105-108.
- ³⁴ Joy Kogawa, *Obasan*, Toronto, Penguin Books 1983.
- ³⁵ Sherill Grace, Veronica Strong-Boag, Joan Anderson, i Avigail Eisenberg, *Constructing Canada. An introduction*. W: *Painting the Maple: Essays on Race, Gender and the Construction of Canada*, red. Veronica Strong-Boag, Vancouver, UBC Press 1998, s. 3–15.
- ³⁶ Kerri Sakamoto, *The Electrical Field*, Toronto, Vintage Canada 1998; *One Hundred Million Hearts*, Toronto, Alfred A. Knopf Canada 2003.
- ³⁷ Zob. Andrea Stone, *Internalized Racism: Physiology and Abjection in Kerri Sakamoto's „The Electrical Field”*, „Canadian Literature” 2007, 193, s. 36–52.
- ³⁸ Zob. Peter S. Li, *The Chinese in Canada*, Toronto, Oxford University Press 1988.
- ³⁹ Sky Lee, *Disappearing Moon Cafe*, Vancouver, Douglas & McIntyre 1990.
- ⁴⁰ Judy Fong Bates, *Midnight at the Dragon Cafe*, Toronto, McClelland & Stewart 2004.
- ⁴¹ Ying Chen, *Les lettres chinoises*, Montreal, Babel 1993.
- ⁴² Jen Sookfong Lee, *The End of East*, Toronto, Alfred A. Knopf Canada 2007.
- ⁴³ Evelyn Lau, *Runaway: Diary of a Street Kid*, Toronto, HarperCollins 1989; *Fresh Girls and Other Stories*, Toronto, HarperCollins 1993.
- ⁴⁴ Zob. Lien Chao, *Beyond Silence: Chinese Canadian Literature in English*, Toronto, Tsar 1997, s. 162; Sneja Gunew, *Haunted Nations: the Colonial Dimensions of Multiculturalisms*, London and New York, Routledge 2004, s. 83.
- ⁴⁵ E.D. Blodgett, *Five-Part Invention: A History of Literary History in Canada*, Toronto, University of Toronto Press 2003, s. 210–211.
- ⁴⁶ Rohinton Mistry, *Such a Long Journey*, Toronto, Vintage Canada 1992.

⁴⁷ Shauna Singh Baldwin, *What the Body Remembers*, Toronto, Vintage Canada 2000. Powieść tłumaczona na język polski jako *Zapamiętane w ciele*, przeł. Michał Juskiewicz, Warszawa, Prószyński i S-ka 1999.

⁴⁸ Andrée Dahan, *L'Exil aux portes du paradis*, Montreal, Québec/Amérique 1993.

⁴⁹ Shyam Selvadurai, *Funny Boy*, Toronto, McClelland & Stewart 1994.

⁵⁰ Shani Mootoo, *Cereus Blooms at Night*, Vancouver, Press Gang Publishers 1996.

⁵¹ Laura Moss, *Is Canada Postcolonial? Introducing the Question*. W: *Is Canada Postcolonial? Unsettling Canadian Literature*, red. Laura Moss, Waterloo, Wilfrid Laurier University Press 2003, s. 1–23; M.G. Vassanji, *Am I a Canadian Writer?*, „Canadian Literature” 2006, 190, s. 7–13.

⁵² Mridula Nath Chakraborty, *Nostalgic Narratives and the Otherness Industry*. W: *Is Canada Postcolonial? Unsettling Canadian Literature*, Waterloo, Wilfrid Laurier University Press 2003, s. 127–139.

⁵³ Michael Ondaatje, *Running in the Family*, Toronto, McClelland & Stewart 1993.

⁵⁴ Michael Ondaatje, *Anil's Ghost*, Toronto, McClelland & Stewart 2000. Powieść tłumaczona na język polski jako *Oczy Buddy*, przeł. Wacław Sadkowski, Warszawa, Prószyński i S-ka 2004.

⁵⁵ Gillian Roberts, *Return of the Prodigal: Hospitality and Michael Ondaatje's „Running in the Family”*. W: *Migrance comparée / Comparing Migration*, red. Marie Carrière i Catherine Khordoc, Bern-Berlin-Bruxelles-Frankfurt am Main-New York-Oxford, Wien, Peter Lang 2008, s. 323–337; *Ethics and Healing: Hospital/ity and Anil's Ghost*, „University of Toronto Quarterly” 2007, 76 (3), s. 962–976.

⁵⁶ Należy podkreślić, iż na przykład twórczości wywodzącej się z Indii Anity Rau Badami, uznanej za jedną z najwybitniejszych współczesnych pisarek kanadyjskich, w Indiach nie klasyfikuje się jako literatury kanadyjskiej czy postkolonialnej, lecz jako twórczość indyjską w języku angielskim. Fakt ten oddaje kontrowersyjny aspekt przynależności kulturowej członków diaspory. Zob. Chakraborty, *Nostalgic Narratives...*, s. 133.

⁵⁷ George Elliott Clarke, *Odysseys Home: Mapping African-Canadian Literature*, Toronto-Buffalo-London, University of Toronto Press 2002, s. 47–49.

⁵⁸ Rinaldo Walcott, *Black Like Who? Writing – Black – Canada*, Toronto, Insomniac Press 2003.

⁵⁹ Walcott, *Black Like Who?...*, s. 27.

⁶⁰ George Elliott Clarke, *George and Rue*, Toronto, Harper Perennial 2006.

⁶¹ Lawrence Hill, *Any Known Blood*, Toronto, William Morrow 1997.

⁶² Mairuth Sarsfield, *No Crystal Stair*, Toronto, Women's Press 2004.

⁶³ Tess McWatt, *This Body*, Toronto, Harper Perennial 2004.

⁶⁴ Dionne Brand, *In Another Place, Not Here*, Toronto, Vintage Canada 1997; *At the Full and Change of the Moon*, Toronto, Alfred A. Knopf Canada 1999.

⁶⁵ Diana Brydon, *Canada and Postcolonialism: Questions, Inventories, and Futures*, W: *Is Canada Postcolonial? Unsettling Canadian Literature*, red. Laura Moss, Waterloo, Wilfrid Laurier University Press 2003, s. 49–77.

⁶⁶ Wnikliwą analizę modnych trendów w kanadyjskim dyskursie krytyczno-literackim przedstawia Mirosława Buchholtz w pierwszym rozdziale *Canadian Passwords: Diasporic Fictions into the Twenty-First Century*, Toruń, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 2008.

⁶⁷ Brydon, *Canada and Postcolonialism...*, s. 12.

⁶⁸ Zob. Antonia Smith, *The Culture of Whiteness: Immigration, Race and Ethnic Mythology in Alistair MacLeod's „No Great Mischief”*. W: *Migrance comparée / Comparing Migration*, red. Marie Carrière i Catherine Khordoc, Bern-Berlin-Bruxelles-Frankfurt am Main-New York-Oxford, Wien, Peter Lang 2008, s. 339–351.

⁶⁹ Smaro Kamboureli, *Preface*, *Trans.Can.Lit: Resituating the Study of Canadian Literature*, red. Smaro Kamboureli i Roy Miki, Waterloo, Wilfrid Laurier University Press 2007, s. ix.

⁷⁰ Bahri i Vasudeva w Chakraborty, *Nostalgic Narratives...*, s. 128.

⁷¹ Chakraborty, *Nostalgic Narratives...*, s. 129.

⁷² Rey Chow, *The Fascist Longings in Our Midst*. W: *Linked Histories: Postcolonial Studies in a Globalized World*, red. Pamela McCallum, Calgary, University of Calgary Press 2004, s. 21–43.

⁷³ Cho, *Diasporic Citizenship...*, s. 99.

⁷⁴ Chakraborty, *Nostalgic Narratives...*, s. 139.

⁷⁵ Aktualne studium kanadyjskiej komparatystyki można znaleźć we wstępie do *Migrance comparée / Comparing Migration*, red. Marie Carrière i Catherine Khordoc, Bern-Berlin-Bruxelles-Frankfurt am Main-New York-Oxford, Wien, Peter Lang 2008, s. 1–16. Warto również zwrócić uwagę na fakt, iż w Quebecu pojęcie transkultury używane jest w dyskursie krytyczno-literackim od dość dawna w nieco innym znaczeniu. Zob. „*International Journal of Canadian Studies*” 2003, 27, pt. *Transculturalisms / Les transferts culturels* oraz Siemerling, *Trans-Scan...*, s. 139.